

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Johan van Meurs : een studie over een pionierend orgeladviseur
Brouwer, J.K.G.

Citation

Brouwer, J. K. G. (2016, June 8). *Johan van Meurs : een studie over een pionierend orgeladviseur*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/40120>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/40120>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/40120> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Brouwer, J.K.G.

Title: Johan van Meurs : een studie over een pionierend orgeladviseur

Issue Date: 2016-06-08

Hoofdstuk IV

JOHAN VAN MEURS ALS ORGELDESKUNDIGE

In dit hoofdstuk staat de rol van Van Meurs als orgeldeskundige centraal. Hoe vergaarde hij kennis op orgelgebied en met wie had hij over deze materie contact. Daarnaast wordt ingegaan op de door hem gehanteerde acquisitiemethode, ofwel de wijze waarop hij aan opdrachten kwam, hoe hij zijn potentiële opdrachtgevers benaderde en welke diensten hij in dat kader aanbood. Globaal komt ook zijn tariefstelling aan de orde. Tot slot wordt gekeken of het beeld dat men in de vooroorlogse jaren had van de oude orgelklank en de invulling die Albert Schweitzer en Van Meurs daar aan gaven, concreet gemaakt kan worden.

Kerkelijke adviescommissies waren er in het begin van de twintigste eeuw niet en de NKO werd pas in 1940 adviseur van de Vereeniging van Kerkvoogdijen in de Nederlands Hervormde kerk. Het orgeladviseurschap was dan ook vooral een particuliere aangelegenheid.

Van Meurs bood zich vanaf de jaren twintig door middel van brieven als deskundige aan bij kerkvoogdijen. Gezien zijn vele contacten in de orgelwereld, zal hij met collega-adviseurs acquisitie-ervaringen uitgewisseld hebben. Bij nadere bestudering van zijn werkzaamheden blijkt een grote mate van betrokkenheid en precisie, die in flagrante tegenstelling is met het negatieve beeld zoals dat in Hoofdstuk II is geschetst rond orgelbouw en orgeldeskundigen in de jaren 1920-1945. Hoewel er zoals reeds bleek wel degelijk sprake was van concurrentie, was hij in de periode 1920-1945 de enige in Groningen die op zo'n grote schaal als individuele deskundige bij werkzaamheden werd betrokken.

Van Meurs was zich terdege bewust van de mogelijkheden en onmogelijkheden van het advieswerk en dat er een altijd relatie is tussen prijs en kwaliteit. 'Een orgel', zo stelde hij, 'wordt nooit beter dat de betrokken orgelmaker kan'. Hij moest roeien met de riemen die er waren. Die riemen waren in dit geval veelal beperkte financiële middelen en de afwezigheid van een belangrijke orgelmaker in de regio.²⁹⁰

IV.1 Contacten in de orgelwereld

Van Meurs verwierf zijn kennis op orgelgebied door zelfstudie. Hij beschikte over zowel Nederlandse als Duitstalige literatuur op orgelgebied, bezocht veel instrumenten en kon met technische vragen ongetwijfeld terecht bij de orgelmakers in de eigen regio, primair bij Doornbos en Vegter, maar mogelijk ook bij andere. Daarnaast breidde hij zijn kennis zowel in de breedte als in de diepte uit door contacten met iedereen die zich met de bestudering van het orgel bezighield, zoals ondermeer (in alfabetische volgorde), Bouman, Erné, Fischer, Fock, Luijten, Peeters, Telman, Vente en Zwart. Hij gaf betrokkenen informatie over het Groningse orgelbezit, ging met hen indien gewenst in Groningen op orgeltocht en vernam op zijn beurt

²⁹⁰ Mededeling Bernhardt H. Edskes, 25 juni 2012.

van scribenten wat er elders in den lande speelde. Over de aard van die contacten kan het volgende worden gemeld:

BOUMAN.²⁹¹ Toen in de loop van de jaren dertig van rijkswege een lijst opgesteld moest worden van orgels die in oorlogstijd moesten worden gevrijwaard van de (in toenmalige ogen) meest dreigende vijand: metaalversmelting, legde Arie Bouman als één van de samenstellers, die lijst voor wat betreft de Groningse orgels aan Van Meurs voor.²⁹² Door Van Meurs' kennis van het Groninger orgelbezit werden nog twaalf instrumenten aan de lijst toegevoegd.²⁹³ Voor de oorlog had hij veel contact met Bouman, na de oorlog minder. Dit komt vermoedelijk niet alleen omdat Van Meurs na de oorlog minder actief als adviseur was, maar ook omdat hij wat afstand wilde nemen. 'Bouman', zo stelde hij, 'is een moeilijke man. Hij weet veel, maar doet het niet goed'.²⁹⁴

De relatie tussen Lambert ERNÉ²⁹⁵ en Van Meurs laat zich wat moeilijker omschrijven. In de jaren vijftig, toen Erné als klankregisseur bij de Nederlandse Radio Unie werkzaam was, zette hij Van Meurs op het spoor van minder bekende oude meesters.²⁹⁶ Erné concerteerde geregeld in de Der Aa-kerk. Ongetwijfeld zullen zij contact gehad hebben over zaken die een relatie hadden tot de NOV, zoals de rechtspositie van kerkmusici. Misschien wist Erné van Van Meurs' vroegere advieswerk en beschouwde hij hem als exponent van een voorbije periode, vandaar dat orgelbouw tijdens hun gesprekken nauwelijks aan de orde kwam. Met betrekking tot de naoorlogse orgelbouw leefden beide heren in verschillende werelden; Erné propageerde als geen ander het in Denemarken ontwikkelde orgeltype, terwijl Van Meurs zich daar minder in kon vinden. Erné had in een gesprek met Van Meurs ooit gesteld: 'wat heeft het oude van

²⁹¹ Arie Bouman PBzn (Rotterdam, 16 januari 1911 – Eelde, 13 januari 1999) was als jurist werkzaam op maatschappelijk en sociaal terrein. Als organoloog was hij autodidact; zijn kennis van de orgelbouw had hij opgedaan in de werkplaatsen van de Rotterdamse orgelbouwers van de gebr. Van der Kleij. Bouman schreef een aantal boeken over orgels in Nederland en was hij co-auteur van een standaardwerk over (en ook zo getiteld) Orgelbouwkunde. Zoals aangegeven, was hij in de jaren twintig aanwezig bij de *Tagungen* in Duitsland en had hij daar ook het woord gevoerd. Sinds 1936 was Bouman verbonden aan de NKO. In die positie was hij betrokken bij diverse restauraties die al snel omstreden waren. Eind jaren veertig raakte zijn rol op het gebied van orgelrestauratie uitgespeeld. Nadat hij stopte met zijn advieswerk voor de Gereformeerde Organisten Vereniging, ontstond er een wat wonderlijke situatie waarbij hij enerzijds door de orgeladvieswereld werd genegeerd, maar hij anderzijds in toenemende mate door orgelonderzoekers werd geraadpleegd, omdat hij alles wat hij op orgelgebied was tegengekomen, had bewaard en geordend. Zo had hij bijvoorbeeld ooit archivalia van de orgelmakers de Gebr. Smits en van Witte veilig weten te stellen.

²⁹² Bouman 1941, 119.

²⁹³ Op deze lijst wordt verder in dit hoofdstuk ingegaan.

²⁹⁴ Van Meurs doelde hierbij op de restauratie van het Martiniker-orgel (mededeling Hans van Meurs, 26 mei 2010). Ook de organist van deze kerk, Batenburg, was niet tevreden over het resultaat van die restauratie, maar hield zich publiekelijk op de vlakte (mededeling Berhardt H. Edskes, 25 juni 2012).

²⁹⁵ Lambert Erné, van 1940-1942 organist van de Julianakerk te Utrecht en van 1942-1971 van de Nicolaïkerk te Utrecht, was de meest prominente speler in de naoorlogse orgelbouw. Hij maakte deel uit van de Hervormde Orgelcommissie (zie Hoofdstuk III) en was actief binnen de NOV.

²⁹⁶ De NRU ging in 1969 samen met DE NEDERLANDSE TELEVISIE STICHTING op in de NEDERLANDSE OMROEP STICHTING.

waarde, als het nieuwe beter is'. Voor Van Meurs, met zijn permanente zoektocht naar de oude orgelklank, was deze uitspraak een stap te ver.²⁹⁷ Eén van de weinige keren dat zij het over orgelbouw hadden (de in 1965 afgeronde restauratie van het orgel van Loppersum), resulteerde dat in een breuk.²⁹⁸ Van Meurs beschouwde die restauratie als volkomen mislukt en stak zijn mening daarover niet onder stoelen of banken. Hij kon zaken evenwel in proportie zien en realiseerde zich de waarde van Erné's inzet op andere gebieden ter dege. Over hem stelde hij ooit: Erné is 'een vechtjas', maar voegde daar meteen vergoelijkend aan toe dat vechtjassen helaas nodig zijn.

Van Meurs correspondeerde al met Pieter FISCHER²⁹⁹ toen deze nog als novice in de St.-Paulusabdij te Oosterhout [NB] verbleef.³⁰⁰ Na zijn kloosterperiode studeerde Fischer eerst orgel aan het Amsterdamsch Conservatorium³⁰¹ en daarna musicologie en kunstgeschiedenis. Van Meurs kreeg van hem niet alleen veel informatie over het vroege Brabantse werk van de orgelmaker Petrus van Oeckelen, maar Fischer stelde hem ook op de hoogte van belangrijke andere vondsten. Daardoor was Van Meurs bijvoorbeeld al in 1952 op de hoogte van het bestaan van het bijzondere historische orgel in de Katholieke St.-Martinuskerk te Schijf.³⁰²

Van Meurs berichtte Vente in 1938 dat Gustav FOCK³⁰³ het orgel van de Der Aa-kerk had bezocht en dat hij had vastgesteld dat zich in het rugpositief twee Schnitgerstemmen méér bevonden dan tot dusver was aangenomen.³⁰⁴ Van Meurs was onder de indruk van hetgeen Fock op het gebied van Arp Schnitger had onderzocht.

De aard van het contact tussen Kardien LUIJTEN³⁰⁵ en Van Meurs is onduidelijk. Beiden waren in het noorden als adviseur werkzaam. Op een vakantie in Overijssel bezocht Van Meurs, getuige zijn gegevensverzameling, orgels waar Luijten als organist bij betrokken was: de Lasonderkerk te Enschede³⁰⁶ en de Blasiuskerk te Delden.³⁰⁷ Van Meurs' zoons kunnen zich de naam Luijten evenwel niet herinneren. Getuige de gedetailleerdheid van de beschrijving in zijn gegevensverzameling van het onder advies van Luijten verbouwde orgel van de Damkerk van Hoogezand, is het niet ondenkbaar dat Van Meurs deze ingebruikneming heeft bijgewoond.³⁰⁸

²⁹⁷ Mondelinge mededeling Hans van Meurs, 26 mei 2010.

²⁹⁸ Mondelinge mededeling Melle Buruma, 4 oktober 2010.

²⁹⁹ Pieter M. Fischer (1921-2002), expert op het gebied van de achttiende-eeuwse Nederlandse beeldhouwkunst.

³⁰⁰ Van Meurs' postmap Muziek etc.

³⁰¹ Thans: Conservatorium van Amsterdam.

³⁰² Dit orgel is omstreeks 1710 voor een tot nu toe onbekende Belgische kerk gebouwd door Jacobus van den Eynde uit Ieper [B] en het kwam in de tweede helft van de negentiende eeuw naar Nederland.

³⁰³ Gustav Fock, 1893-1974, muziekhistoricus, uitgever van oude muziek en organoloog. Hij geldt als de belangrijkste Schnitger-onderzoeker.

³⁰⁴ Brief van Van Meurs aan Vente van 2 september 1938 (Vente-arch.).

³⁰⁵ Op Luijten is in Hoofdstuk III ingegaan.

³⁰⁶ Dispositieverzameling Van Meurs, [56].

³⁰⁷ Ibid., [57].

³⁰⁸ Ibid., [72-73].

Hoe het contact tussen Flor PEETERS³⁰⁹ en Van Meurs tot stand is gekomen, is eveneens onduidelijk. Peeters was in Groningen geen onbekende. In de vooroorlogse jaren trad hij samen met de Groningse Orkest Vereniging op in concertzaal 'De Harmonie'.³¹⁰ Tijdens één van die optredens moet hij kennis gemaakt hebben met Van Meurs. Over hun onderwerpen van gesprek is niets overgeleverd, wel mogen we er van uit gaan dat het contact tussen beiden meer dan slechts oppervlakkig is geweest, want hij stuurde Van Meurs een uitnodiging om op 16 mei 1938 in Mechelen de ingebruikneming van zijn nieuwe Steevens-huisorgel bij te wonen.³¹¹ Peeters zou bij die gelegenheid samen met zijn orgeldocent Charles Tournemire (1870-1939) een concert geven. Of Van Meurs van die uitnodiging gebruik heeft gemaakt, is niet overgeleverd. Helaas is noch in de nagelaten stukken van Van Meurs, noch in die van Peeters, iets tastbaars over de aard van hun contact bewaard gebleven.³¹²

TEUNIS TELMAN³¹³ maakte deel uit van de redactie van het tijdschrift *De Harp*³¹⁴ en was auteur van het boek 'Het orgel: een hand- en leerboek der orgelbouwkunst: uitgegeven ten dienste van organisten: leeraren en belangstellenden in den ontwikkelingsgang van het orgel' (Enschede 1925). Van Meurs zocht begin jaren dertig met hem contact rond de restauratieplannen van het orgel van Eenrum. Telman bood zich getuige een advertentie aan voor 'Adviezen bij bouw en restauratie van Kerk- en Concertorgels in elk systeem'.³¹⁵

MAARTEN ALBERT VENTE³¹⁶ kwam in de jaren rond de Tweede Wereldoorlog geregeld bij Van Meurs langs en maakte dan meteen van de gelegenheid gebruik om een uurtje te studeren

³⁰⁹ Franciscus Florentinus Peeters (1903-1986), Belgisch organist en muziekpedagoog. Hij was lange tijd organist van de St.-Romboutskathedraal in Mechelen.

³¹⁰ Concertaankondigingen in het *Nieuwsblad van het Noorden* van bijvoorbeeld 11 september 1933, 4; 9 maart 1936, 13 en 11 december 1939, 10.

³¹¹ Getuige de bewaard gebleven uitnodiging in Van Meurs' postmap Algemeen.

³¹² Mededeling vanuit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, waar Peeters' correspondentie momenteel geordend wordt.

³¹³ Teunis Telman, muziekdocent, organist, publicist en onder meer administrateur van het Overijssels Philharmonisch Orkest. In zijn hoedanigheid van orgeladviseur was hij in heel Nederland actief, bijvoorbeeld in Oldenzaal, Hofkerk (1933); Rottevalle-Witveen, Doopsgezinde kerk (1933) en Hilversum, Nieuwe kerk (1935).

³¹⁴ 'Een maandelijks christelijk muziektijdschrift ter bevordering van de Toonkunst onder de Christenen in Nederland'.

³¹⁵ Bijvoorbeeld *De Harp* 26/3 (1931), 24.

³¹⁶ Maarten Albert Vente (Nieuwerkerk aan den IJssel 7 juni 1915 – Utrecht 13 juli 1989) geldt als de grondlegger van de organologie. Hij was aanvankelijk docent geschiedenis. In 1942 promoveerde hij in Utrecht bij prof dr A.A. Smijers tot doctor in de letteren op het proefschrift *Bouwstoffen tot de geschiedenis van het orgel in de zestiende eeuw*. Hij was de eerste landgenoot die deze graad met een onderwerp op orgelgebied verkreeg. In 1958 werd hij wetenschappelijk hoofdambtenaar aan de Universiteit Utrecht en in 1965 lector in de instrumentenkunde, in het bijzonder de orgelkunde. Hierdoor werd het voor het eerst mogelijk Orgelkunde als verplicht onderdeel in de studie der Muziekwetenschap in Utrecht op te nemen. In 1980 werd hij er hoogleraar. Bij hem promoveerden in resp. 1975, 1977 en 1988 Gert Oost (1942-2009), Arend-Jan Gierveld (1932-2008) en Hans van Nieuwkoop (*1948). Na zijn pensionering verviel zijn persoonlijke leerstoel. Per 1 mei 2004 herstelde

op het Der Aa-kerkorgel. Op zijn verzoek gaf Van Meurs hem een gedegen overzicht van oude Groningse orgels, met daarop zelfs gegevens over een oud huisorgel in een recente kast.³¹⁷ In dit overzicht vermeldde Van Meurs slechts drie negentiende-eeuwse orgels, nl de Lohman-orgels van Eenrum (1817), Siddeburen (1821) en Oterdum (1852). Nieuwbouw van de hand van Van Oeckelen, Meijer en Doornbos kwam in het overzicht niet voor. Naast de informatie met betrekking tot oude orgels attendeerde hij Vente ook op andere onderzoekers: ‘In Emden moet een zekere Prof. Kaufmann zitten, die speciaal oude orgels uitvorscht.’³¹⁸ Hier in Groningerland komen vele Duitschers de A.S. orgels bestudeeren, omdat men ze daar opgeruimd heeft.’ Van Meurs had Vente in de oorlogsjaren geraadpleegd met betrekking tot de plaatsing van een vulstem op het bovenwerk van het Der Aa-kerkorgel. In 1949 vroeg Vente aan Van Meurs om ook bij eventuele nieuwe werkzaamheden aan dit orgel betrokken te mogen worden: ‘Het zou voor mij, ook al om studieredenen, zeer prettig zijn bij de restauratie van een goed oud orgel betrokken te worden’.³¹⁹

Bij JAN ZWART thuis maakte Van Meurs kennis met het manuscript-Broekhuizen, een grote negentiende-eeuwse verzameling orgelgegevens die Zwart in 1922 in één van de boekenstalletjes in de Amsterdamse Oudemanspoort gekocht had. Van Meurs kreeg op zijn verzoek van Zwart gegevens uit dit manuscript om beschrijvingen in zijn zelf aangelegde orgelgegevensverzameling te completeren, onder meer de beschrijving van het voormalige Winsumer orgel en dat van Anloo.³²⁰

Ook met minder bekende personen uit de orgelwereld had Van Meurs contact. Zo schreef een zekere J.F.D. VAN JOOLEN uit Zeist hem op 16 april 1947 over Lambert Erné: ‘Ik kwam met hem in connectie, doordat hij eenigen tijd geleden hier kwam over het orgel in Uithuizen. Je weet zeker, dat hij samen met Legene uit Lochem ook al bezig was en nog is over het orgel in Zwolle. Hun streven is, om al die oude orgels te herstellen zooveel mogelijk in den ouden toestand, dus vooral niet electrisch.’³²¹

Bij gebrek aan relevante literatuur hielpen onderzoekers elkaar op weg. Dankzij zijn netwerk van correspondenten  n zijn trouwe bezoeken aan NOV- en andere bijeenkomsten, was Van Meurs goed op de hoogte van wat zich in de orgelwereld afspeelde, beter dan de gemiddelde tijdgenoot. Het feit dat hij over informanten buiten de protestants-christelijke kring beschikte, maakte zijn blikveld nog ruimer.

de Univerisiteit Utrecht de aandacht voor de orgelkunde door deze onder te brengen bij de (toenmalige) leeropdracht van Albert Clement.

³¹⁷ Brief van Van Meurs aan Vente van 16 april 1937 (Vente-arch.).

³¹⁸ Walter Hans Kaufmann (1901-1977), Duits onderzoeker en publicist op orgelgebied, met name over het noordwestelijk deel van Duitsland.

³¹⁹ Brief van Vente aan Van Meurs van 21 november 1949 (Vente-arch.).

³²⁰ Jan Zwart gaf de informatie over het Winsumse orgel aan Van Meurs in een ongedateerde brief. Deze brief bevindt zich in Van Meurs’ correspondentie tussen twee andere brieven van Zwart uit resp. december 1930 en mei 1932 (Van Meurs’ ordner).

³²¹ Van Meurs’ postmap Adviseurschap.

Van Meurs' deskundigheid in ogen van anderen

Bouman achtte de orgelkennis van Van Meurs groot. In zijn brief van 15 november 1935 vroeg hij aan Van Meurs om voor hem metingen op te nemen van het Schnitger-pijpwerk in de Der Aa-kerk. Hij had die nodig voor een nieuw boek. Uit zijn brief blijkt overigens dat Bouman uitstekend op de hoogte was van de ouderdom van de registers van het orgel in deze kerk. Kort hierna (het bovenste deel van de bewuste brief ontbreekt), herhaalde hij zijn vraag om metingen en benadrukte: 'andere organisten acht ik niet capabel genoeg om mij die gegevens juist te verschaffen'.

In zijn brief van 10 juni 1937 aan Van Meurs schreef Bouman, dat hij in opdracht van de NKO werkte aan een overzicht van instrumenten die in oorlogstijd bescherming verdienen.³²² Voor wat betreft Groningen stonden de volgende instrumenten op de concept-lijst: Leens, Eenrum, Groningen-Martinikerk, Groningen-Der Aa-kerk, Groningen-Nieuwe kerk, Groningen-Pelstergasthuiskerk, Midwolde, Noordwolde, Uithuizen, Uithuizermeeden, Noordbroek en Zuidbroek. Op het overzicht voor Drenthe stonden slechts twee orgels vermeld: Peize en Meppel.

Bouman vroeg Van Meurs of deze lijst volledig was en zo nee, welke instrumenten er aan toegevoegd moesten worden. Onderaan deze brief vermeldde Van Meurs maar liefst 21 instrumenten: Ulrum, Haren, Loppersum, Warffum, Oostwold, Zeerijp, Zandweer, Kantens, 't Zandt, Eenrum, Bierum, Eexta, Krewerd, Appingedam, Nieuwolda, Hellum, Termunten, Oterdum, Midwolde [Wk], Godlinze en Nieuw-Scheemda. Deze toevoeging illustreert Van Meurs' grote kennis van het Groninger orgelbezit. Op 25 juni 1937 reageerde Bouman op die aanvulling.³²³ Hij wilde Ulrum, Haren, Warffum, Oostwold, Zandweer, Bierum, Oterdum en Bellingwolde niet opnemen op grond van 'duplicaten in andere provincies of teveel gemoderniseerd'. Van een aantal andere instrumenten vroeg hij zich af of die niet teveel veranderd waren; 'dus bv. geen vulstemmen of tongwerken vervangen door strijkers e.dgl'. Hij ronderde zijn overwegingen af met: 'Aan de andere kant mag o.i. niet één Arp Schnitger-instrument, dat in hoofdzaak zijn pijpwerk bezit, worden veronachtzaamd'.³²⁴ Beide heren wisselden ook mixtuursamenstellingen van Hinsz-orgels uit.³²⁵

Bouman meldde op 8 juli 1937 dat hij op de NKO-lijst ook de volgende orgels had geplaatst: Loppersum, Kantens, 't Zandt, Eexta, Krewerd, Appingedam, Nieuwolda, Hellum, Termunten, Midwolde [Wk], Godlinze en Nieuw-Scheemda. Kennelijk had hij zelf ook nog aanvullend onderzoek gedaan, dan wel heeft hij zijn conceptlijst ook bij anderen uitgezet, want nu stonden ook ineens de niet eerder genoemde orgels van Finsterwolde en Stedum op de lijst.

Bouman probeerde Van Meurs ook in te zetten als aangever van adviesopdrachten voor de NKO. Zo schreef hij Van Meurs op 29 augustus 1942:

³²² GrA, toegang 1618, inv. nr. 1.

³²³ GrA, toegang 1618, inv. nr. 14.

³²⁴ Uit de verwijzing naar Schnitger blijkt de invloed die de ideeën van de eerste Tagung hebben gehad op de inrichting van dit overzicht.

³²⁵ Brief van Bouman aan Van Meurs van 10 juni 1937 (GrA, toegang 1618, inv. nr. 1).

Kunt u in Garmerwolde en Anlo niet bevorderen dat men den NK&O-Raad om advies vraagt? Wij bieden nl. niet ongevraagd onze diensten aan, daar wij niet op winstbejag uit zijn. Met uw inzichten over die orgels ben ik het eens. Met genoegen zullen wij bij voorkomende gelegenheden van Uw intermediair gebruikmaken. Wat zijn echter uw condities?³²⁶

Na de oorlog hadden Bouman en Van Meurs alleen nog contacten over muziek, in die jaren verwees Bouman Duitse muziekgezelschappen naar Van Meurs.³²⁷

Vente nam Van Meurs in vertrouwen en gaf aan hoe hij zich voelde rond de naoorlogse ontwikkelingen in de orgelbouw.³²⁸

Er is de laatste jaren een afschuwelijk geharrewar op het gebied van de orgelbouw. U weet er natuurlijk heel veel van. Die strijd heeft me van het begin af aan tegengestaan; ik heb er ook niet actief aan meegedaan, hoewel mijn naam er verschillende malen bij gemoeid was. Tengevolge daarvan zijn er vele onverdiende smetten geworpen, terwijl ook sommige fouten (ik zal de laatste zijn om ze te ontkennen) aan critiek werden onderworpen.

In dezelfde brief ventileerde Vente een opvallend genuanceerde mening over de restauratie van het orgel in de Martinikerk. Hij was tegenstander van de aangebrachte tractuur, maar '[...] beken [...] dadelijk, dat daar toch ook zeer veel goeds werd bereikt'. Helaas ging hij hierbij niet op details in.

Ook orgelmakers benaderden Van Meurs. Zo kreeg hij diverse malen door Steinmann & Vierdag instrumenten aangeboden, die in verband met plaatsgebrek in de verkoop gingen.³²⁹ Valckx & van Kouteren hielden hem op de hoogte van de door hen geleverde nieuwe orgels in het noorden.³³⁰ Op zijn beurt attendeerde Van Meurs hen ook op potentieel werk.³³¹ Toen Steinmann & Vierdag hadden vernomen dat Van Meurs hun nieuwe orgel in Rijssen³³² had bespeeld, vroegen zij hem zijn mening bekend te maken en beloofden daar slechts bescheiden gebruik van te maken.³³³

Ook later had Van Meurs' orgelkennis binnen de STICHTING GRONINGEN ORGELLAND een belangrijke rol. Bij één van de eerste publicaties van deze stichting bleek hij een kritische

³²⁶ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13. Van Meurs noteerde op deze briefkaart: 2/9 f 2.50 per uur + reiskosten + minimum f 5,- verpl. te stellen.

³²⁷ Bouman vertelde schrijver dezes in 1974 dat hij feitelijk niet meer over contacten in de orgelwereld beschikte, behoudens onderzoekers die voor interviews langskwamen, oude boeken wilden overnemen of zijn omvangrijke gegevensverzameling wilden raadplegen

³²⁸ Brief van Vente aan Van Meurs van 21 november 1949 (Vente-arch.).

³²⁹ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

³³⁰ Folder en brief bevinden zich in Van Meurs' ordner.

³³¹ Brief Valckx & van Kouteren over het orgel van de Gereformeerde kerk van Grijskerk, waarin zij bedankten voor de tip met betrekking tot Nes (GrA, toegang 1618, inv. nr. 15).

³³² Bedoeld wordt het orgel van de Gereformeerde Ontmoetingskerk. Dit instrument is in 1983 gesloopt. Het vrijgekomen materiaal is gebruikt voor het orgel van de Christelijke Gereformeerde Immanuelkerk in Dedemsvaart.

³³³ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

meelezer die, bescheiden als hij was, niet op zijn eigen rol bij het betrokken instrument attendeerde.³³⁴

IV.2 Advieswerk

Waarom Van Meurs besloot als orgeladviseur op te gaan treden, is niet overgeleverd. Ongetwijfeld was er behoefte aan deskundige begeleiding van orgelwerkzaamheden, daarnaast valt niet uit te sluiten dat hij niet altijd tevreden was met de resultaten die hij zag en hoorde bij restauraties, en dat hij daarom besloot in zijn zoektocht naar de oude orgelklank zelf het stuur in handen te nemen. Mogelijk heeft zijn begeleiding van de wijzigingen in 1926 aan het orgel van Eenrum hem op een idee gebracht. Er zijn geen aanwijzingen dat Van Meurs het orgeladviseursvak elders leerde. Zijn leraar Zwart was weliswaar als adviseur bij een aantal projecten betrokken, maar over mogelijke kennisoverdracht op dit terrein is niets bekend.³³⁵ Hetzelfde geldt voor Steenhuis. Mogelijk was wel sprake van inspiratie door Zwart of Steenhuis.

Voor Van Meurs was het advieswerk financieel bijzaak, en in zijn liefde voor het orgel zette hij zich er altijd volledig voor in.³³⁶ Gezien het feit dat hij de ideeën van de Orgelbeweging omarmde, wilde hij zich ook binnen het Groningerland inzetten voor de bouw van een beter orgeltype. In zijn aanbiedingsbrief aan de kerkvoogdij te Niebert stelt hij dan ook: ‘Daar ik persoonlijk veel voor orgelbouw gevoel en het kerkorgel in het algemeen, zal het mijn streven zijn U in alle opzichten het beste werk te kunnen opleveren’.³³⁷ Daarnaast moest hij bij een adviestraject een goed gevoel hebben. Met betrekking tot het orgel van Pieterburen schreef hij daarom: ‘met half werk is U niet gebaat en ik heb er zelf geen plezier in’.³³⁸ Zijn drijfveer was dan ook vooral intrinsiek. Omdat hij overtuigd was van de meer-waarde van zijn inbreng en daarmee van het onder zijn advies geleverde product, gaf hij 15 jaar garantie op zijn werk.³³⁹

Van Meurs was niet alleen als zelfstandig orgeladviseur werkzaam, hij voerde in dat kader ook activiteiten uit voor de Hervormde kerkvoogdij van de stad Groningen. De laatste

³³⁴ Van Meurs liep in 1980 het concept van mijn monografie over het orgel van Saaxumhuizen na (Jaap Brouwer, ‘Het orgel in de Hervormde kerk te Saaxumhuizen’, Publicatie STICHTING GRONINGEN ORGELLAND, september 1980), maar attendeerde niet op de forse herstelactiviteiten die hij daar noodgedwongen zelf had moeten uitvoeren.

³³⁵ Bijvoorbeeld in Middelburg, Evangelisch Lutherse kerk (1927, een door het Koninklijk Huis ondersteunde restauratie) en Hattem, Hervormde Andreaskerk (1933, nieuwbouw)

³³⁶ Hij had voor die ‘bijzaak’ overigens een speciale stempel waarop de aanduiding ‘orgelbouwkundig adviseur’ prijkte boven zijn functie van ‘organist Der Aa-Kerk’.

³³⁷ GrA, toegang 280 (archieff Herv. kerk Nuis-Niebert), met dank aan Victor Timmer die mij op deze brief attendeerde.

³³⁸ Brief van 2 oktober 1939 van Van Meurs aan kerkvoogd Rietema van Pieterburen (GrA, toegang 1618, inv. nr. 13).

³³⁹ Overigens is niets terug te vinden over wat die garantie precies inhield. Ik neem aan dat hij hiermee bedoelde dat een opdrachtgever bij geconstateerde problemen of storingen (zoals in Engelbert en in Schemda) altijd weer een beroep op hem kon doen.

positie heeft enige toelichting nodig. In 1892 kreeg Steenhuis van de Groningse kerkvoogdij het verzoek om een onderzoek in te stellen naar de staat van de kerkorgels in de drie hoofdkerken in de stad Groningen. Na diens minutieus verslag werd hem het toezicht over deze orgels opgedragen.³⁴⁰ Later werd deze rol eerst door Batenburg en daarna door Van Meurs overgenomen. Deze taak was overigens intussen omvangrijker geworden want Steenhuis en Batenburg hielden slechts toezicht op de orgels van de drie grote Hervormde kerken in het centrum van de stad, terwijl Van Meurs niet alleen toezicht moest gaan houden op alle ‘Hervormde’ orgels in de stad, maar ook op die in een aantal omringende dorpen.³⁴¹ Er zijn helaas geen archivalia voorhanden die inzicht geven in hoe Van Meurs deze taak daadwerkelijk vervulde.

IV.3 Acquisitiemethode

Op het moment dat Van Meurs zich als adviseur ging presenteren, bestond er nog geen kerkrechtelijk voorschrift dat lokale kerkgemeenschappen bijvoorbeeld verplichtte om gebruik te maken van een strikt begrensde groep orgeladviseurs. De orgeladviesmarkt was open. Om opdrachten te kunnen verwerven moest hij daarom zelf achter potentiële adviesopdrachten aan gaan. Omdat hij op dat moment over onvoldoende naamsbekendheid beschikte, was het koud acquireren – het zelf actief benaderen van potentiële klanten – de enige optie. Mogelijk heeft in het prille begin Steenhuis direct of indirect enige hulp geboden, de harmoniums van Oldenzijl en Stitswerd werden immers door Steenhuis’ bedrijf geleverd.

Er zijn geen aanwijzingen gevonden waaruit blijkt dat Van Meurs van te voren een strategie heeft bepaald met betrekking tot de doelgroep waarop hij zich als orgeldeskundige wilde gaan richten.³⁴² Al de potentiële opdrachtgevers in de protestants-christelijke en burgerlijke hoek werden door hem benaderd. In de praktijk is zich ongetwijfeld als gevolg van de toenmalige verzuiling wel een duidelijke richting – als het ware een eigen marktsegment – gaan ontwikkelen, maar in het begin lagen deze grenzen in principe open. Hij moest met vallen en opstaan bij nul beginnen en pakte het vak van orgeladviseur in de volle breedte op: nieuwbouw, restauratie, aanpassing, onderhoud, demontage en herbouw na kerkrestauraties.

De wijze waarop hij verder met die potentiële opdrachten omging, laat zich uit zijn nagelaten papieren reconstrueren. Op hoofdlijnen volgde hij hierin de volgende route:

³⁴⁰ Johannes B. van Meurs, ‘In memoriam: H.P. Steenhuis’, *De Harp* 29/2 (1934), 10.

³⁴¹ Voor zover deze plaatsen ressorteerden onder de Hervormde gemeente van de stad Groningen, zoals bijvoorbeeld Dorkwerd.

³⁴² Methoden om van tevoren onderbouwd een succesvol marktsegment te kunnen bepalen, zoals heden ten dage bijvoorbeeld met behulp van een SWOT-analyse (het confronteren van de acquisitieselectie-elementen sterkte (strong), zwakte (weak), kansen (opportunities) en dreigingen (threats)), waren op dat moment nog niet in zwang. Van Meurs had een commerciële achtergrond, maar of op de toenmalige handels-HBS al aandacht gegeven werd aan een vorm van marketing en/of acquisitie is onbekend. Groot is die kans niet, want dat vakterrein kwam pas na de Tweede Wereldoorlog tot ontwikkeling.

- Allereerst moest hij achterhalen waar potentiële opdrachten zouden kunnen liggen. Als start waren in dit kader dan ook alle berichten over nieuwbouw of restauraties van gebouwen waar een orgel stond, zou kunnen staan of zelfs naar zijn mening zou moeten staan.³⁴³ Die berichten konden zowel schriftelijke bronnen zijn (krantenberichten), dan wel zaken die hij mondeling opving in contact met derden;
- Om zicht op de potentiële opdrachtgevers te kunnen houden, noteerde hij de betreffende locaties vervolgens op foliovellen;
- De volgende stap bestond uit het versturen van een brief. Op plekken waar hij geen connecties had, was de plaatselijke predikant dan wel de betrokken (restauratie-) architect veelal het eerste aanspreekpunt. Kende hij ter plekke de organist, dan benaderde hij eerst deze functionaris. Kwam er op de brief aan deze personen geen reactie, dan nam hij telefonisch contact op. Het benaderen van de kerkvoogdij kwam pas in een latere fase aan de orde;³⁴⁴
- Als een potentieel project niets werd, schreef hij soms een korte reactie op deze foliovellen, vaker echter kraste hij de betreffende locatie gewoon door;
- In geval er wel mogelijkheden voor een daadwerkelijke opdracht waren, pakte hij het project verder op en vinden we over zijn inbreng informatie terug in zijn eigen nagelaten stukken en/of in de betreffende kerkarchivalia.

Een drietal foliovallen met potentiële opdrachtgevers bleef bewaard (zie Appendix 6).³⁴⁵

Uit de overzichten in hun overgeleverde vorm blijkt een divers aanbod aan potentiële opdrachten. Van Meurs bereidde zich goed voor en blijkt uitstekend ingelicht blijkt. In de Gereformeerde kerk van Zuidlaren bijvoorbeeld, werd het Proper-orgel uit 1905 in 1937 inderdaad van een nieuw front en een nieuwe Trompet voorzien.³⁴⁶ Na de Tweede Wereldoorlog werd achter dat front en met gebruik van die Trompet een nieuw instrument gebouwd.³⁴⁷

In het maandblad *Het Orgel* liet hij een advertentie plaatsen met de volgende inhoud.³⁴⁸

³⁴³ Zo bewaarde hij bijvoorbeeld een knipsel uit een onbekende krant van 21 september 1938 met daarin een overzicht van toegezegde rijksbijdragen aan kerkrestauraties en kwam op die wijze te weten dat er op korte termijn mogelijk ‘iets’ ging spelen in Anloo, Beilen, Hantumhuizen, Stedum en zelfs in Wouw (Noord-Brabant). ‘Iets’ zou een grote opdracht kunnen zijn, adviseur bij nieuwbouw of restauratie, of kleiner, bijvoorbeeld toezicht op het inkisten van een orgel tijdens kerkrestauratie. Andere triggers waren krantenberichten over de bouw van een ziekenhuis, bejaardenhuizen etc.

³⁴⁴ Hij communiceerde kennelijk het liefst met het soort functionarissen waar hij in zijn reguliere organistentaak ook direct mee te maken had: predikanten en collega-organisten.

³⁴⁵ GrA, toegang 1618, inv. nr. 13.

³⁴⁶ Thans Protestantse Laarkerk.

³⁴⁷ Tjeerd Bosklopper, *Kleine orgelgeschiedenis van de Laarkerk aan de Stationsstraat te Zuidlaren*, (Zuidlaren 2011), publicatie op www.orgelsindrenthe.nl, geraadpleegd 28 september 2015. Over een mogelijke rol van Van Meurs is in deze publicatie niets vermeld.

³⁴⁸ December 1939 en april 1940.

Joh. B. van Meurs
Orgelbouwkundig Adviseur
Geeft adviezen inzake orgel-
bouw aan alle kerkbesturen
in het gehele land.
Attesten ter inzage
Prinsesseweg 7 – Groningen

Een vergelijkbare advertentie liet hij plaatsen in het *Jaarboekje 1938 van de Vereniging Kerkvoogdijen Nederland*:

Joh. B. VAN MEURS
Deskundig adviseur bij kerk-
orgelbouw en orgelrestauraties
Gunstige attesten
Organist der Aa-kerk
Prinsesseweg 7 – Groningen

Ook in plaatselijke periodieken plaatste hij advertenties waarin hij zich als deskundige aanbood.³⁴⁹

Een voorbeeld hoe Van Meurs zijn acquisitie daadwerkelijk oppakte, is zijn aanbod als adviseur bij de Gereformeerde kerk van Zuidhorn. In een krant van 4 maart 1940 vond hij een bericht met de volgende inhoud:

Zuidhorn. Daar volgens deskundigen het orgel in de Geref. Kerk alhier te klein is naar de grootte der Kerk, is een commissie benoemd, bestaande uit 11 personen om hierin verbetering aan te brengen. Een en ander zal ongeveer f 6000 moeten kosten wil de verbouwing van het orgel aan de eischen voldoen. Deze commissie hoopt voor 7 Juli klaar te zijn, daar op dien dag de kerkdienst zal worden uitgezonden door de N.C.R.V.

Van Meurs reageerde 1 april 1940 op dit bericht met de volgende (concept-)brief:³⁵⁰

Bij dezen ben ik zoo vrij mij ~~beleefd~~ als orgelbouwk. adviseur bij de geachte cie aan te bevelen.

Daar verschillende ~~mogelijkheden~~ plannen inzake restauratie of nieuwbouw van uw orgel mogelijk zijn ben ik zo vrij ~~van~~ eenige mogelijkheden op te geven in welke u

A Betreffende het bestaande kerkorgel.

a. opnemen de tegenw. toestand alsmede het opmaken van een eenvoudig plan tot restauratie v/h bestaande

f 25 30,-

b. als boven benevens het houden van toezicht gedurende de restauratie en het bepalen van het juiste inhoud en sterkte der stemmen, keuring

f 60,-

³⁴⁹ *Hunsingo*, 2 en 9 juli 1938 (Van Meurs' plakboeken).

³⁵⁰ GrA, toegang 1618 inv. nr. 13. Om de groei van de brief te illustreren, zijn ook de doorhalingen weergegeven.

- B het opmaken van een plan betr. een nieuw 1 klaviers orgel met vrij pedaal (~~met gebruikmaking van~~ samenstelling dispositie (mede in verband met het bestaande pijpwerk).
 Indeeling speeltafel ~~Bij de~~ Bij het intoneeren bepalen het karakter en sterkte der stemmen
 mede in verband met het kerkgebouw f 75,=
- b als boven benevens het houden van toezicht gedurende de bouw f 100,=
- C het opmaken van een plan betr. nieuw 2 klaviers orgel met vrij pedaal. Samenstelling
 van de meer uitgebreide dispositie (ook in verband met best. pijpwerk) alsmede de inrichting
 speeltafel. Aanwezigheid gedurende de intonatie van het pijpwerk teneinde karakter en sterkte
 bepalen f 90,=

Een wat ouder voorbeeld is zijn brief aan de predikant van Niebert van 27 januari 1939, waarin Van Meurs ook wat meer informatie verstrekt over vroegere projecten en de samenstelling van zijn tarief.³⁵¹

Bij dezen bevestig ik mijn bezoek van 20 jan. j.l. en ben zo vrij U nogmaals op mijn adres als orgelbouwkundig adviseur te attendeeren, terwijl het mij aangenaam zal zijn de Herv. Gemeente te Niebert van advies te mogen dienen.

Mag ik U o.a. nog even mededeelen welke orgels onder mijn advies en toezicht zijn gebouwd en gerestaureerd:

Eenrum (rest), Saaxum (nieuwbouw), Zuidlaren (rest), Winsum, Engelbert (beide nieuwbouw), Grijpskerk (Ger. Kerk rest), terwijl momenteel belast met Scheemda (hetwelk a.s. Zondag wordt ingewijd door mij).

De Kerkvoogden verzochten mij prijsopgave van kosten te maken, hetwelk ik U ook bij deze mededeel.

Hiervoor heb ik een getrapt tarief:

voor de eerste f 1000 5%

„ de daaropvolgende f 1500 4%

(zoodat bijv. bij een orgel van f 1800 de kosten zijn $f 50 + f 32 = f 82,-$)

Deze prijs is met inbegrip van alle onkosten van den adviseur zoals reiskosten porti enz. zodat geen kosten bijkomen.

Tot de werkzaamheden van den adviseur behooren: o.a. opmaken van bestek en overeenkomst, besprekingen met het Kerkbestuur en den aangewezen orgelbouwer, houden van gedurig toezicht gedurende de bouw, keuring van het instrument, alsmede overdracht aan de Kerkvoogdij. Tevens kan het instrument bij de inwijding door mij worden bespeeld.

Zou u de Kerkvoogden bij gelegenheid nog op mijn adres willen attent maken, een opgave van kosten bereikt hen tezelfder tijd.

Daar ik persoonlijk veel voor orgelbouw gevoel en het kerkorgel in het algemeen, zal het mijn streven zijn U in alle opzichten het beste werk te kunnen opleveren.³⁵²

Als een object echt zijn aandacht had, zoals dat van Anloo, dan bleef hij – ondanks een afwijzing – toch de ontwikkelingen volgen. Mogelijk hoopte hij in een later stadium toch weer aan

³⁵¹ Met dank aan Victor Timmer die mij een kopie van deze brief ter hand stelde.

³⁵² Opvallend is dat Van Meurs het orgel van Saaxum als ‘nieuwbouw’ zag, terwijl het hier om de plaatsing van een gebruikt orgel ging.

te kunnen haken, al is dat niet gedocumenteerd.³⁵³ Zijn pogingen om als adviseur aan de slag te kunnen laten een zelfde enthousiasme en vasthoudendheid zien als tien jaar eerder, toen hij als beginnend musicus naarstig op zoek was naar leerlingen, koren en orkesten. Een enkele maal was in de periode voor 1950 al sprake van warme acquisitie, toen de predikant van Engelbert reclame voor hem maakte.³⁵⁴ Pas na rond 1950 kon hij als adviseur profiteren van zijn naamsbekendheid en van het feit dat hij dankzij zijn vele (oud-)leerlingen op veel plekken een ingang had.

IV.4 Honorarium

Ondanks het feit dat in bovenstaande offertes concrete bedragen genoemd worden, hebben deze aanbiedingen het karakter van een beperkt aanbod op hoofdlijnen. Waar zijn hulp in praktische zin uit bestond was duidelijk, op de stilistische kant van zijn inzet gaat hij echter in het geheel niet in. Wel blijkt zijn ervaring bij het begeleiden van orgelbouwtrajecten. Mogelijk hield hij zich bewust op de vlakte, omdat hij op dat moment nog niet precies kon inschatten waaraan de opdrachtgever precies behoefte had. Bij zijn aanbod ging hij mogelijk ook op voorhand uit van een opdracht aan een regionale orgelmaker. De reiskosten verbonden aan het toezicht houden tijdens de bouw, zouden bij de keuze van een orgelmaker buiten de regio immers fors uit kunnen vallen. In het geval van Niebert maakt hij fors reclame voor zichzelf door te attenderen op recent werk, de latere offerte voor Zuidhorn is in dat kader een stuk soberder. Grosso modo zijn er twee mogelijkheden om een honorarium te berekenen:

- *uurtarief*: Bij een uurtarief zonder duidelijk urenbesteding komt er een financieel risico bij de opdrachtgever te liggen. Professioneel opdrachtgeverschap door de opdrachtgever is dan een vereiste;
- *vaste totaalprijs*: Bij een vaste totaalprijs heeft de opdrachtgever budgetzekerheid. Zijn focus ligt tijdens het opdrachttraject niet meer op de prijs en kan derhalve liggen op de optimalisering van de oplossing. Mocht er echter bijgestuurd moeten worden, dan geeft dit discussies rond meerwerk.

Van Meurs stelde de Gereformeerde kerk van Zuidhorn een eigen variant op de vaste totaalprijs voor, waarbij hij zijn activiteiten modulair indeelde.³⁵⁵ Hij dacht in die benadering ook in financiële zin mee met zijn opdrachtgever. Er is verder maar weinig informatie gevonden over het tarief dat hij hanteerde, maar het lijkt er op dat hij een en ander situationeel invulde. Een uitgebreid voorbeeld van een getrapte tariefstelling is de offerte ten behoeve van de Gereformeerde kerk te Zuidhorn (1940) (zie hierboven). Andere voorbeelden zijn:

³⁵³ Zie Hoofdstuk V.

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ Ibid.

- Saaxum (1933): ‘die voor 10 gldn en vrij reizen genegen is, om mee te gaan om het orgel te bezien’.
- Bemiddelingskosten t.b.v. de NKO (1942), ‘f 2.50 per uur + reiskosten + minimum f 5,- verpl. te stellen’.

Afgezien van het uitgebreide aanbod t.b.v. Zuidhorn, is de overige informatie op dit gebied te fragmentarisch. Een systeem in zijn tariefstelling is op basis van de tot dit moment beschikbare informatie niet te vinden. In het geval van Pieterburen bood hij zich vrijblijvend aan en ging op dat moment nog niet op een mogelijke vergoeding in.³⁵⁶

Van Meurs werd in zijn rol van orgeladviseur niet alleen door kerkbesturen, maar ook door orgelmakers benaderd. Een enkele keer kreeg hij van een orgelmaker een provisie aangeboden voor het binnenhalen van een mogelijke opdracht. Voorbeelden hiervan zijn:³⁵⁷

- 1939, Bergmeijer (Beilen, Stephanuskerk), 10%;
- 1944, Pels (Assen, Christelijke Gereformeerde kerk), 5%;
- 1947, De particuliere verkoper van een huisorgel te Barneveld bood hem een provisie van 10% aan.³⁵⁸

Of hij ooit dergelijke bemiddelingskosten uitbetaald heeft gekregen, is onbekend. In hoeverre Van Meurs’ prijsstelling zich verhiel tot die van collega-adviseurs is evenmin na te gaan omdat noch bij Van Meurs, noch bij zijn collega’s duidelijk is welke activiteiten binnen het totale spectrum van advieswerkzaamheden werden uitgevoerd.

IV.5 Zoektocht naar de oude orgelklank

Schweitzers Leitmotiv, de zoektocht naar de oude orgelklank, werd door Van Meurs op lokaal terrein voortgezet. In het kader van dit proefschrift proberen we achtereenvolgens te achterhalen wat men binnen de Orgelbeweging onder oude orgelklank verstond en wat het beeld was, dat respectievelijk Schweitzer en Van Meurs daar van hadden. Was er binnen de Orgelbeweging überhaupt sprake van een concreet en gedeeld beeld bij het begrip oude orgelklank?

Binnen de Orgelbeweging lijkt het begrip oude orgelklank meer een subjectief dan objectief gegeven. Het klankideaal van Schnitger werd nagestreefd, maar of en in hoeverre orgelmakers instrumenten van Schnitger gingen opmeten om die na te kunnen volgen is onduidelijk. Het begrip oude orgelklank moet dan ook meer als containerbegrip gezien worden: in het kader van een gevoel van onbehagen bij de klank van de instrumenten direct voorafgaand aan de Orgelbeweging, moesten nieuwe orgels vooral anders gaan klinken.

Wat Schweitzer verstond onder oude orgelklank is evenmin concreet te maken. Schweitzer vond zijn klankideaal in twee oude Silbermann-orgels in de Elzas: die in de Bene-

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ Zie Hoofdstuk VI.

³⁵⁸ Zie Hoofdstuk V onder Kropswolde.

dictijner abdij van Marmoutier (1710) en in de St.-Landelin in Ebersmünster (1732), instrumenten die beide als gevolg van geldgebrek nooit waren aangepast en die in de jaren voorafgaand aan de vernieuwingsbewegingen herontdekt waren. Wat hij er mooi aan vond, bv. de tongwerken, de mixturen of mogelijk juist het geheel, is niet overgeleverd. So wie so moeten vraagtekens geplaatst worden bij Schweitzers beeld van een goed orgel. Hij beschouwde de boven aangehaalde instrumenten als goede Bach-orgels, maar het zijn in feite juist exponenten van de Franse barok en niet van de Duitse. Daarnaast vond Schweitzer het orgel van de Londense kerk ‘All Hallows by the Tower’, een vroeg-twintigste-eeuws pneumatisch instrument uit de Engelse romantische school, ideaal om Bachs orgelwerken op de plaat vast te leggen.³⁵⁹ Er is al eens geattendeerd op zijn inconsequenties op dit terrein.³⁶⁰ We moeten hierbij wel in acht nemen dat het in het Schweitzers begintijd moeilijk was om relevante kennis te vergaren. Op latere leeftijd heeft ook hij de juiste richting gevonden en spreekt hij over de ‘noodzakelijke pyramide-opbouw van het klavier’. Bij het orgel van het Amsterdamse Concertgebouw (eveneens een orgel uit de romantische school) stelt hij in dat kader ‘ik vind het [...] mooi - als het maar goed bespeeld wordt.’³⁶¹

Helaas heeft ook Van Meurs zich maar beperkt uitgelaten over wat hij nu precies verstond onder de oude orgelklank. Hij dacht bij dit begrip onder meer aan de klank van het Martini-orgel, niet alleen van vóór de restauratie van 1939, maar zelfs uit de periode dat het orgel nog geen elektrische windvoorziening had.³⁶² Daarnaast roemde hij de ‘zilveren’ Mixtuur van Loppersum³⁶³ uit de periode van voor de laatste restauratie, terwijl hij enthousiast was over de orgels van Noordwolde [Gr] en Noordbroek.³⁶⁴ De door hem gehanteerde scheidslijn tussen oud en niet oud blijkt daarnaast uit zijn beoordeling van de individuele stemmen van het orgel van Uithuizen: bij de Van Oeckelen-trompet geeft hij als oordeel ‘zeer dik, blatende toon’ en niet passend in het Schnitger-concept. Het is in dit kader opvallend dat het orgel van Zeerijp kennelijk niet meer aan zijn kwalificatie van oude orgelklank voldeed, ongetwijfeld een gevolg van de grote verbouwing in 1881.³⁶⁵ Daarnaast blijkt uit de corres-

³⁵⁹ Een orgel uit 1909, gebouwd door Harrison & Harrison, in december 1940 ten gevolge van een Duits bombardement verwoest. Nicholas M. Plumley, *The organs of the city of London from the Restoration to the Present* (Oxford 1996), 34-36. Schweitzer wilde hier een aantal grammofoonplaten met Bach-werken gaan opnemen. Het bleef er uiteindelijk bij één.

³⁶⁰ Een voorbeeld: *Inconsequent en dus invloedrijk: Albert Schweitzer en de orgelgeschiedenis van de 20ste eeuw*, lezing van Hans Fidom in het Orgelpark in Amsterdam, 20 oktober 2007.

³⁶¹ Johan Winkler, *Naar het land van Brazza en Albert Schweitzer* ('s-Gravenhage 1951), 168-169.

³⁶² De eerste elektrische ventilator werd in 1921/22 aangebracht. De jonge Van Meurs moet – in verband met de vele functies van zijn vader in de Martinikerk – het ‘getrapte’ orgel vaak gehoord hebben. Hij heeft bij tal van orgels de plaatsing van ventilatoren meegemaakt, blijkbaar is hem het resultaat van de plaatsing ervan bij het Martini-orgel tegengevallen.

³⁶³ Frans Talstra 1972-1974. Van Meurs beschouwde de restauratie als mislukt. Hij vond de klank na die ingreep teleurstellend en kon – zoals velen met hem – de kaalslag van de kast niet waarderen.

³⁶⁴ Het orgel van Noordwolde [Gr] was in 1802 weliswaar fors door Freytag verbouwd, maar deze had hierbij – evenals in Noordbroek – het oorspronkelijke intonatiebeeld gerespecteerd.

³⁶⁵ De wijziging van 1881 moet dan ook niet alleen fors ingegrepen hebben in de technische opzet van het orgel, maar ook op de intonatie ervan.

pondentie rond zijn adviesactiviteiten welk type instrumenten hij als waardevol zag, zoals het Schnitger/van Oeckelen-orgel in de Der Aa-kerk, het Garrels/Radeker-orgel van Anloo en het Hinsz-orgel van Zandeweer.³⁶⁶

Binnen Van Meurs' zoektocht was het orgel van de Der Aa-kerk veelal een ijkpunt. Slechts een enkele keer werd hij bij een nieuw orgel geraakt door de klank: bij een bezoek aan de St.-Benedictusabdij 'De Achelse Kluis' in Valkenswaard bijvoorbeeld, vond hij het toenmalige orgel (Verschueren, 1940) een openbaring en goed op weg naar de oude orgelklank. Van Meurs volgde de ontwikkelingen in de naoorlogse orgelbouw op de voet en waardeerde in het bijzonder de instrumenten van de hand van Ahrend & Brunzema.³⁶⁷ Hun werkplaats in Leer-Loga [D] bezocht hij diverse malen.

Van Meurs' ideaalbeeld lijkt dat van de warme vocale klank van een achttiende-eeuws instrument dat forse aanpassingen in dispositie en intonatie bespaard is gebleven. Een soort klank waarvan hij kon genieten en waarover hij zijn enthousiasme ook op zijn leerlingen probeerde over te brengen. Die warme klank miste hij in de orgelbouw van de negentiende en de vroege twintigste eeuw. Het vocale stond bij hem centraal. Een kenmerkende uitspraak van hem in dit kader is: 'Als een orgel niet zingt, dan zingt de gemeente ook niet'.³⁶⁸ Het beeld van de oude orgelklank, het in zijn ogen ideale klankbeeld, zat als het ware in zijn geheugen gegrift en hij beschouwde dat als het ware als referentiepunt bij zijn vergelijking met andere instrumenten. Hij moet hierin een groot vertrouwen in zowel zijn geheugen als zijn oren hebben gehad.

Van Meurs attendeerde zowel Bouman als Vente op talrijke oude orgels in Groningen. Opvallend is dat hij in zijn correspondentie met beide heren het orgel van Oterdum noemde (Lohman, 1852), een instrument dat een stuk jonger was dan de andere door hem aangehaalde orgels.³⁶⁹ Was hij hier getroffen door een voor de bouwtijd klassiek klankbeeld?³⁷⁰ In zijn brief van 16 april 1937 aan Vente noemde hij het een 'fraai' orgel.

Hoe de laatste slag, het vertalen van Van Meurs' ideaalbeeld naar een daadwerkelijk instrument, uitgevoerd werd, blijft eveneens onduidelijk. Datzelfde geldt trouwens ook voor zijn tijdgenoten. Zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken, toog hij in de jaren dertig in het kader van zijn wijzigingsplannen van het orgel van de Der Aa-kerk naar het net geplaatste instrument van de Tuindorpkerk te Utrecht om een register te beluisteren. Omdat het resultaat

³⁶⁶ Op deze instrumenten en Van Meurs' betrokkenheid erbij wordt in Hoofdstuk V ingegaan.

³⁶⁷ Hun historiserende wijze van bouwen sprak hem zeer aan, zie: Günter Lade, *40 Jahre Orgelbau Jürgend Ahrend 1954-1994* (Leer 1994), 3-7.

³⁶⁸ Mededeling Bernhardt H. Edskes, 25 juni 2012.

³⁶⁹ Omdat het dorp Oterdum ten faveure van uitbreidingsplannen van de haven van Delfzijl van de kaart werd geveegd, moest voor dit orgel een nieuwe bestemming worden gezocht. Het werd herplaatst in de Hervormde kerk van Heinenoord. Of we het klankbeeld dat Van Meurs in Oterdum aantrof nu nog kunnen waarnemen, is onduidelijk. Niet alleen staat het instrument nu in een andere ruimte, daarnaast werden de laden bij de restauratie aan de bovenzijde van trekvrije platen voorzien, zie: Jan Jongepier, 'Het orgel in de Hervormde Kerk te Heinenoord', *Het Orgel* 73/4 (1977), 109-112.

³⁷⁰ In een brief van 22 maart 1968 van de Hervormde Orgelcommissie aan de Hervormde Gemeente van Oterdum wordt slechts ingegaan op de technische staat van het orgel. Over het klankbeeld wordt hierin niets vermeld.

hem tegenviel, werd de aanpassing niet doorgezet. Mogelijk nam Van Meurs orgelmakers die zijn ideaalbeeld niet kenden mee naar historische voorbeelden om zo zijn wensen te illustreren, maar er is op dat terrein niets overgeleverd. Wel weten we uit zijn aantekeningen (onder meer met betrekking tot de plannen rond het orgel van Stedum³⁷¹) en zijn correspondentie met Bouman en Vente, dat hij zich bezighield met zaken die direct met klank te maken hebben zoals pijpmensuren, terwijl uit zijn dispositieverzameling blijkt dat de aard van de windvoorziening hem kennelijk steeds meer ging interesseren.³⁷²

Bij het zoeken naar de oude orgelklank ging het bij Van Meurs dan ook niet zo zeer om objectief reconstrueren, maar veeleer om het subjectief zoeken naar iets wat dicht bij zijn referentiepunt kwam en hem daarom ging boeien.³⁷³

In dit hoofdstuk zijn een groot aantal personen genoemd met wie Van Meurs in zijn rol als orgeldeskundige in contact stond. Zij hielpen hem de voor het advieswerk benodigde informatie te vergaren; dat waren personen uit Nederland, België en Duitsland. Aan de hand van nagelaten stukken is te reconstrueren op welke systematische wijze hij mogelijke opdrachtgevers benaderde en ook hoe anderen zijn deskundigheid beoordeelden. Tot slot werd ingegaan op het begrip oude orgelklank. Valt het beeld dat Schweitzer en Van Meurs hiervan hadden concreet te maken? Dat laatste lijkt niet het geval. Opvallend is dat bij Schweitzer een verschuiving lijkt in diens beeld van de oude orgelklank. Een dergelijk veranderend beeld lijkt niet op te gaan voor Van Meurs.

In het volgende hoofdstuk zullen de orgels waar Van Meurs als adviseur (of beoogd adviseur) bij betrokken was worden besproken.

³⁷¹ Zie de gegevens over dit orgel in Hoofdstuk V.

³⁷² In Hoofdstuk VII wordt hier nader op ingegaan.

³⁷³ Mededeling Bernhardt H. Edskes, 25 juni 2012.

